

ERAY YILMAZ

1979'da İstanbul'da doğdu. 2002'de Mimar Sinan Üniversitesi, Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Yıldız Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü'nde Prof. Dr. Taner Timur'un danışmanlığında, “Şevket Süreyya Aydemir, Tarih ve Devlet Anlayışı” isimli tezini 2007'de tamamladı. Aynı bölümde 2015'te eldeki kitaba dönüşen doktora tezini savundu. Eray Yılmaz, 2008'den itibaren öğretim görevlisi kadrosuyla Yıldız Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi bölümünde çalışmakta, Osmanlı-Türk kimliği, Alevilik-Bektaşılık, Türkiye sol tarihi konularında incelemeler yapmaktadır.

ERAY YILMAZ

TÜRKÇE ÇOCUK GAZETELERİNDE OSMANLIĞI KİMLİĞİ (1869-1908)

AHLÂK, İLİM, DİL, TARİH VE COĞRAFYA

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 654

TARİH 72

ISBN: 978-605-399-545-6

1. BASKI İSTANBUL, TEMMUZ 2020

© İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ İŞLETMESİ

YAZIŞMA ADRESİ: HACİAHMET MAH. PİR HÜSAMETTİN SOK. NO:20 DOLAPDERE BEYOĞLU 34440 İSTANBUL

TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 216 24 15 • SERTİFİKA NO: 35680

www.bilgiyay.com

E-POSTA yayin@bilgiyay.com

DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYAN BEYZA BECERİKLİ

TASARIM MEHMET ULUSEL

DİZGİ VE UYGULAMA MARATON DİZGİEVİ

DÜZELTİ REMZİ ABBAS

DİZİN BELGİN ÇINAR

BASKI VE CİLT SENA OFSET AMBALAJ VE MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

LİTROS YOLU 2. MATBAACILAR SİTESİ B BLOK KAT 6 NO: 4 NB 7-9-11 TOPKAPI İSTANBUL

TELEFON: 0212 613 38 46 / FAX: 0212 613 03 21 • SERTİFİKA NO: 12064

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data

İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü Tarafından Kataloglanmıştır.

Names: Yılmaz, Eray, 1979-, author.

Title: Türkçe çocuk gazetelerinde Osmanlı kimliği (1869-1908) : ahlâk, ilim, dil, tarih ve coğrafya / Eray Yılmaz.

Description: İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020. I Includes bibliographical references and index.

Series: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 654. Tarih; 72.

Identifiers: ISBN: 9786053995456 (paperback)

Subjects: LCSH: Children's periodicals, Turkish --History --19th century. I Turkey --Intellectual life --19th century. I Group identity --Turkey. I Turkish newspapers --History --19th century. I Newspapers and children. I Children's Literature, Turkish. I Children's Literature --Ottoman Empire. I Islamic literature for children. I MümeYYiz (Newspaper). I Education --Turkey --History. I Family life education --Turkey. I Turkey --History --Ottoman Empire, 1288-1918. I Ethics in literature. I Religions --Juvenile literature. I Islamic religious education of children --Turkey.

Classification: LCC: PN5449.T84 Y55 2020

ERAY YILMAZ

**TÜRKÇE ÇOCUK GAZETELERİNDE
OSMANLIĞI KİMLİĞİ
(1869-1908)
AHLÂK, İLİM, DİL, TARİH VE COĞRAFYA**

İçindekiler

ix Teşekkür

1 Giriş

3 Kitabın Konusu ve Yöntemi

8 Birincil Kaynaklar

10 Konuyla İlgili Araştırmalar

17 Kitabın Bölümleri

21 BİRİNCİ BÖLÜM Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Siyaset ve Kimlik

24 Osmanlıcılık ve Osmanlı Kimliği

28 Tanzimat Dönemi'nde Osmanlıcılık

31 II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlıcılık ve İslâmcılık

39 Türkçe Basında Osmanlıcılık-İslâmcılık-Türkçülük

56 19. Yüzyılda Osmanlı Islahatları ve Osmanlı Kimliği

56 Hukuki-İdari Islahatlar

60 Askerî Islahatlar

63 Modern Çocuk Siyaseti ve Kamu Eğitimi

87 İKİNCİ BÖLÜM Türkçe Çocuk Gazeteleri (1869-1908)

89 Türkçe Çocuk Gazeteleri (1869-1908)

90 *Mümeyyiz*

93 *Hazîne-yi Etfâl*

93 *Sadâkat ve Etfâl*

94 *Âyîne*

95 *Arkadaş*

95 *Tercümân-ı Hakikat*

97 *Â'ile*

98 *Bâğçe*

100 *Mecmû'a-yı Nevresîdegân*

100 *Çocuklara Arkadaş*

101 *Çocuklara Kırâ'at*

102 *Vâsıta-yı Terakkî*

102 *Etfâl*

103 *Nümûne-yi Terakkî*

104 *Debistân-ı Hired*

104 *Çocuklara Ta'lîm*

104 *Çocuklara Rehber*

- 105 *Çocuk Bağçesi*
- 107 *Çocuklara Mahsûs Gazete*
- 110 Gazetelerin Değerlendirilmesi
- 117 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM Geleneksel Ahlâk Anlayışından Türkçe Çocuk Gazetelerine Ahlâk
 - 120 İslâm-Osmanlı Ahlâk Geleneği
 - 122 Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Osmanlı Kamu Okullarında Ahlâk Eğitimi
 - 131 Türkçe Çocuk Gazetelerinde Ahlâk
 - 131 Ahlâk ve Ahlâkın Önemi
 - 135 Ahlâkın Olumlu Yanları veya “İyi Huylar”
 - 135 Din, İbadet ve İtaat
 - 140 Doğruluk, Dürüstlük ve İstikamet
 - 141 Sadakat, Kanaat, İffet, Hamiyet ve Sabır
 - 145 Adalet ve Hulus
 - 146 Çalışkanlık
 - 150 Arkadaşlık, Kardeşlik, Dostluk, Hüsn-i Karin (İyi İlişkiler Kurmak) ve Sahavet (Cömertlik)
 - 152 Yardımseverlik ve Söz Dinlemek
 - 154 Nezafet (Temizlik), Nezaket ve Temkinli Olmak
 - 155 Hukuk-ı Riayet (Haklara Saygı) ve Hubb-ı Vatan (Vatan Sevgisi)
 - 156 Ahlâkın Olumsuz Yanları veya “Kötü Huylar”
 - 156 Yalancılık ve Kibir
 - 157 Muzırlık, Ayıp, Haset, Dalkavukluk
 - 158 İnat, Nifak, İhanet
 - 158 Eğlence, Hiddet ve Hırsızlık
 - 160 Türkçe Çocuk Gazetelerinde Osmanlı Kadınları ve Kız Çocukları
 - 162 19. Yüzyıl Kent Yaşamında Osmanlı Kadını
 - 173 Türkçe Çocuk Gazetelerinde Osmanlı Kadını
 - 173 Kadınların Vazifesi
 - 182 Kız Çocukların Eğitimi
- 191 DÖRDÜNCÜ BÖLÜM Geleneksel İlim Anlayışından Türkçe Çocuk Gazetelerine İlim
 - 194 İslâm-Osmanlı İlim Geleneği
 - 200 Türkçe Çocuk Gazetelerinde İlim
 - 200 İlim, İlimlerin Faydası ve Tasnifi
 - 204 İlimde Geri Kalmanın Nedenleri
 - 207 Hesap veya Sualler

- 209 Hıfz-ı Sıhhat (Çocuk Sağlığı)
 213 Nezafet (Temizlik), Yeme, İçme, Diş Sağlığı,
 Uyku ve Giyinme
 217 Sakınılacak Âdetler
- 223 BEŞİNCİ BÖLÜM Türkçe Çocuk Gazetelerinde
 Lisan-ı Osmanî veya Türkçe
 226 Türkçenin Sadeleşmesi
 235 Türkçe Çocuk Gazetelerinde Türkçe
 236 Ortak Bir Dil Olarak Türkçe
 242 Türkçenin Islahı
 244 Türkçe Sözlük
- 247 ALTINCI BÖLÜM Türkçe Çocuk Gazetelerinde
 Tarih ve Coğrafya
 250 Vak‘anüvislikten Osmanlı Kamu Okullarına Tarih
 256 Türkçe Çocuk Gazetelerinde Tarih
 256 Tarih ve Tarihin Yararı
 263 Osmanlı Tarihi
 269 Osmanlı Kamu Okullarında Coğrafya
 273 Türkçe Çocuk Gazetelerinde Coğrafya
 273 Coğrafya Üzerine
 275 Coğrafya ve Terakki
 277 Dünyanın Şekli
 277 Osmanlı Coğrafyası
 279 Diğer Coğrafyalar: Avrupa, Çin ve Japonya
- 287 Sonuç
- 301 Kaynakça
 315 İsim Dizini
 319 Genel Dizin
- 327 Ek’ler

Teşekkür

Bu kitabın yazılmasında sabırlı ve titiz tutumuyla büyük emeği bulunan danışmanım Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu'na, eleştirileri ve önerileriyle Prof. Dr. Fatmagül Demirel'e ve Doç. Dr. Bülent Bilmez'e teşekkür ederim. Danışmanım ve hocalarımla birlikte, kitap boyunca yararlandığım Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi ile İSAM Kütüphanesi çalışanlarına, Atatürk Kitaplığı ve Beyazıt Devlet Kitaplığı çalışanları ile bu kitaplıkların elektronik ortama aktarılmasında katkısı olanlara, sabır ve tahammülleri dolayısıyla eşim Gülhan Yılmaz ve kızım Asya Yılmaz'a teşekkür ederim.

Giriş

Giriş

Bu kitap, 1869-1908 tarihleri arasında yayınlanmış Türkçe çocuk gazeteleri üzerinden *Osmanlı kimliği*ni, dönemin siyasal tartışmaları, gelişmeleri ve önerileriyle birlikte araştırmayı, tartışmayı hedeflemektedir. Giriş bölümünde ilk olarak kitabın konusu ve yöntemi ifade edilmektedir. İkinci olarak kitapta kullanılan birincil kaynaklar başta 1869-1908 yılları arasında yayınlanmış Türkçe çocuk gazeteleri ve ardından Türkçe çocuk gazetelerinin dayanağını oluşturmuş, Osmanlı kamu eğitiminde kullanılmış ders kitapları tanıtılmaktadır. Üçüncü olarak Türkçe çocuk gazeteleriyle ilgili yapılan araştırmalar değerlendirilmektedir. Giriş bölümünde dördüncü ve son olarak kitabın bölümleri, ana sorunsalları bağlamında ifade edilmektedir.

KİTABIN KONUSU VE YÖNTEMİ

Bu kitapta, Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı iktidarının, Müslüman ve gayrimüslim tüm unsurları ortak bir vatan paydasında buluşturmak maksadıyla meydana getirmek istediği *Osmanlı kimliği*, Türkçe çocuk gazeteleri üzerinden araştırılmaktadır. Tüm unsurları birleştirebilecek bir *Osmanlı kimliği* ihtiyacı, 19. yüzyılda, özellikle Fransız Devrimi'nin etkisiyle şekillenen gayrimüslimlerin ayrılıkçı hareketlerini önlemek ve onları imparatorluğa bağlamak maksadıyla ortaya çıkmıştı. Osmanlı iktidarı, Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla başlıca hukukta, idarede, eğitimde, askerlikte tüm tebaa için eşitlik ve ortaklık sağlamaya gayret etmiş, bu ıslahatlarla birlikte, Osmanlı çocuk gazetesi yayıncıları ve yazarları da eğitim müfredatına dayanan Türk-

çe çocuk gazeteleri üzerinden yeni *Osmanlı kimliği*ni desteklemiştir. Söz konusu politika, dönemin kavramlarıyla ifade etmek gerekirse, tüm Osmanlı ülkesinde “medeniyet” çerçevesinde, “ittihâd” ve “terakkî” sağlamak için gerçekleştirilmek istenmiştir.

19. yüzyılın ortalarında “Tanzimat zihniyeti”, esas olarak Batılı ülkelerin meydana getirdiği çağdaş uygarlığı ifade eden “medeniyet” çerçevesinde iki temel unsur üzerine odaklanmıştı: ittihad ve terakki. Osmanlı devlet adamları ve aydınları için 18. yüzyılın sonundan başlayıp tüm 19. yüzyıl boyunca devam eden varoluş krizini aşmak; ancak ortak ve “milli” bir kimlik meydana getirmeye çalışmakla mümkün olabilirdi. Tüm Osmanlı unsurlarını başlıca eğitim ve askerlik vasıtasıyla ortak bir vatan ideali çerçevesinde toplamaya çalışan “ittihâd” ve Batı’yı yakalamak isteyen “terakkî” anlayışı, söz konusu krizi aşmanın en önemli kavramlarıydı.¹ Dolayısıyla kitap boyunca ittihad ve terakki kavramları çerçevesinde genel siyasal tartışmalar – önerilerle birlikte nasıl bir *Osmanlı kimliği* sağlanmak istendiği, söz konusu kimliğin gelenek ve modernlik arasındaki bağlantıları incelenmektedir. Daha da ayrıntılı bir ifadeyle, *Osmanlı kimliği*nin, ahlâk, ilim, dil, tarih ve coğrafya unsurlarını saptamaya ve meydana getirilmek istenen bu kimliğin, bu dönemin kimlik sorunlarına ne şekilde yanıtlar vermeye çalıştığı değerlendirilmektedir.

1860’ların sonunda Osmanlı basınında Osmanlıcılık ve İslâmcılık bağlamında siyaset ve kimlik eksenli tartışmalar yaşanırken yepyeni bir yayın alanı da kendini gösterdi ve ilk defa “çocuklara mahsûs” bir gazete olan *Mümeyyiz*, aynı adlı siyasi bir gazetenin eki olarak yayın hayatına başladı. *Mümeyyiz*’in ardından 1869-1908 yılları arasında toplam 19 Türkçe çocuk gazetesi yayınlanmış, söz konusu gazeteler kitabın ana malzemesini meydana getirmiştir. Kitap boyunca görüleceği gibi, 19. yüzyılda Osmanlı iktidarının uyguladığı ve Türkçe basında tartışılan Osmanlıcılık ve İslâmcılık politikaları birer “milli” politika olarak değerlendirilmiş, bu bağlamda kitabın yöntemi için, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük bir literatür meydana getiren “milliyetçilik kuramları”ndan faydalanılmıştır.

1 Gökhan Çetinsaya, “Kalemiye’den Mülkiye’ye Tanzimat Zihniyeti”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutîyetin Birikimi*, cilt 1 içinde, Mehmet Ö. Alkan (der.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 54-71. Mehmet Ö. Alkan’a göre, “çağdaş anlamda kurulan ilk siyasi partinin” adının İttihad ve Terakki olması bir rastlantı değildir. Alkan’a göre bu adlandırma, “yaşanan ciddi bir soruna iki sözcükten oluşan bir yanıt biçiminde düşünülmelidir.” Mehmet Ö. Alkan, “Resmî İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir İnceleme”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutîyetin Birikimi*, cilt 1 içinde, Mehmet Ö. Alkan (der.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 382.

Bu kitapta söz konusu konu ve sorunsal için “ilkçi ve özcü” yöntem ile “millet inşası” yöntemlerinin kullanılması mümkün görünmektedir. İlkçi ve özcü yaklaşım ile millet inşası yöntemini birlikte değerlendiren Anthony D. Smith’e göre, milliyetçilik; siyasal bir ideolojiden çok daha fazlasıdır, o, aynı zamanda bir kültür ve “din”dir. Milliyetçiliğin içinde büyüyüp geliştiği mekân ise belirli bir millettir. Milliyetçilik belirli bir milleti yeniden keşfedip, onu yeniden kurarak özel bir kültürel kimlik elde eder. Yeniden keşfedilen veya kurulan özellikler arasında; dil, alışkanlıklar, sanatlar gibi eskide var olan unsurların açığa çıkarılmasıyla sağlanan birikim, milli eğitim ve diğer milli kurumlar kanalıyla yeniden gerçekleştirilir. Yazara göre, tüm çeşitliliklerine rağmen milliyetçilik tanımlı bir milletin kültürel değerlerine, siyasal simgelerine dayanır ve buna bağlı kalarak kitle kültürünü, millet sevgisini, coğrafyaya bağlı yasalarını ortaya çıkarır.² Kısacası, Anthony D. Smith’e göre, milletler; eskiden beri var olan etnik kimlikler üzerinde yükselir, bir bakıma onları yeniden hatırlayıp açığa çıkarır, dolayısıyla var olan bir “öz” üzerinde milli devletler ve milli kimlikler yeniden kurulur.

Benedict Anderson ise milliyetçiliğin bir tasavvur-ülkü işi olarak düşünlmesi gerektiğini, milliyetler kadar milliyetçiliklerin de “özel bir kültürel

- 2 Anthony D. Smith, *Nationalism, Theory, Ideology, History*, Blackwell Publishing, Oxford, 2003, s. 5-42. Smith daha önce kaleme aldığı bir diğer kitabındaysa güncel milliyetçilik tartışmalarını değerlendirmiş, özellikle modernleşme kuramı ile millet inşası kuramını eleştirmiştir. Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism*, Routledge, Londra ve New York, 2000. Adrian Hastings’in tezi de belirli bir anlamda ilkçi bir yaklaşım olarak nitelendirilebilir. Hastings’e göre, millet ve milli devlet ilk defa İngiltere’de meydana gelmiş ve buradan dünyaya yayılmıştır. Yazara göre, İngiltere’nin millileşme ve buradan bir milli devlet meydana getirme süreci 11. yüzyıla kadar indirilebilir. İngiltere, merkezî devletin kurulması, meclisli bir sistemin yerleştirilmesi, krallığın gücünün sınırlandırılması, siyasal partilerin oluşumu gibi hemen her yanılla milli devletlerin ilk örneği olmuştur. Modernleşme yaklaşımını benimsemeyen Hastings, Smith’in işaret ettiği gibi her milli devletin bir millete yaslanmak mecburiyetinde olduğunu ileri sürmüş, haliyle, millet inşası gibi bir yaklaşımı da benimsememiştir. Adrian Hastings, “The Construction of Nationhood”, *Nations and Nationalism: A Reader* içinde, Philip Spencer ve Howard Wollman (ed.), Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 2005, s. 32-39. Umut Özkırmı, milliyetçiliğin dört dönemde değerlendirilebileceğini ileri sürerek dönemlemeyi şöyle ifade eder: 1) Milliyetçiliğin doğduğu 18. ve 19. yüzyıllar. 2) Milliyetçiliğin akademik araştırmaya dönüştüğü dönem (1918-1945). 3) Milliyetçilik tartışmalarının yoğunlaştığı dönem (1945-1990). 4) Milliyetçilik tartışmalarının “yeni boyutlara taşındığı” dönem, 1990’dan bugüne. Umut Özkırmı, *Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış*, DOĞU BATI Yayınları, İstanbul, 2008, s. 28-33. Umut Özkırmı’nın söz konusu dönemlemesine karşı Erika Harris, milliyetçilik kuramlarında iki ekolün öne çıktığını ifade eder: 1) İlkçi veya Özcü yaklaşım (*premordialists, essentialist*): Milliyetçiliğin çok eski tarihlere değin götürülebileceğini, milliyetçiliğin altında milletlerin var olduğunu ifade eden görüş. 2) Modernistler: Milliyetçiliğin ve milletlerin modernleşmenin bir süreci olarak meydana geldiğini, milliyetçiliğin ve milletlerin bir “inşa süreci”nin sonunda ortaya çıktığını ifade eden görüş. Erika Harris, *Nationalism, Theories and Cases*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009, s. 46-50.

yapım türü olduğu”³ fikrini savunur. Anderson millet hakkında şu tanıımı önerir: “Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur – kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir.”⁴ Yazara göre, milliyetçilik bir süreklilik, ölümsüzlük inancı üzerine dayanır. Dinsel inancın kırılıp millet inancının ortaya çıkmasında coğrafi keşifler-karşılaşmalar, kutsal dillerin itibar kaybetmesi ve milli dillerin yayıncılıkla birlikte pazara hâkim olması etkili olmuştur. Roman ve gazete yayıncılığının gelişimiyle birlikte “milli ortak zaman”, “eş-zaman” anlayışı yerleşmiş, yayıncılıkta takvimin ortaklaşması ve piyasanın milli dillerde örgütlenmesi milli devletler için önemli bir temel oluşturmuştur. Batı’da Latince pazarının doyması, yayıncıları milli dillerde yayına yönlendirmiş, standartlaşan dil aracılığıyla monarklar merkezî bir idare kurmak doğrultusunda yararlanmışlardır. Matbaacılığın, filoloji çalışmalarının ortaya çıkışı ve yaygın bir biçimde kullanılışıyla kutsal diller, diğer dillerle aynı seviyede görülmeye başlanmış, karşılıklı sözlükler yazılmış, bununla beraber “milli diller” ortaya çıkmış, düzenlenmiş, milliyetçilik tüm bu yayın sermayeciliğinin birikimi üzerine politik bir geçerlilik kazanmıştır.⁵

Benedict Anderson bu uzun süreci, yayıncılığın ve milli dillerin gelişimi üzerine temellendirip, genel bir adlandırmayla milliyetçilik olarak ifade ederken, Eric Hobsbawm, milliyetçiliğin bir bakıma tam anlamıyla görünür olmadan önce birtakım unsurlarla “ön bir süreç” yaşadığını ortaya koyar. Hobsbawm’a göre milliyetçiliğin kökenlerinde bulunabilecek “ön-milli” unsurlar şöyle ifade edilebilir: 1) Dil: Dil, ön-milli unsur olarak görülebilirse de milli devletlerin oluşumundan önce aynı dili konuşan topluluklarda dahi Hobsbawm’a göre: “edebi ya da idari deyişler dışında, konuşulan bir ‘milli’ dil yoktu ve olamazdı.”⁶ Dolayısıyla bir dil, bir ön milli unsur olarak ortaya çıkmış, bilhassa Anderson’ın söylediği gibi basın-yayın etkinliğiyle millileştirilmiştir. Milliyetçilerin öncülüğünde milli dil oluşturulurken önemli sorunlardan biri hangi ağız’ın seçileceği olmuş, dilbilgisi ikinci sırada gelmiştir. 2) Etnik köken: Yazara göre “bugün” daha çok kültürel olarak kabul edilebilen etnik köken de ön-milli unsur olabilir. 3) Din: Özellikle İrlanda örneğinde görüldüğü gibi din, bir ön-milli unsur olabilir. 4) Kutsal semboller: Örneğin ça-

3 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, 4. baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s. 18.

4 A.g.e., s. 20.

5 A.g.e., s. 52-62.

6 Eric Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilikler 1780’den Günümüze Program, Mit ve Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 71.

ğımızda bayraklar. 5) Ait olma: Hobsbawm’a göre bu kavram “tarihsel süreklilik” olarak değerlendirilebilir; ancak yukarıda söylenenlerin tümü bir tarafa bırakılsa, olmasa da devlet ve ardından millet meydana getirilebilir. Hobsbawm şöyle diyor: “Sık sık gözlemlendiği üzere, milletler, devletin temelini oluşturmaktan daha çok, bir devletin kurulmasının sonucu olarak ortaya çıkarlar.”⁷ Kısaca, Hobsbawm’a göre, önce devletler ardından milliyetçi devlet politikalarının güdümünde milletler meydana gelir. Bu süreç başlı başına “icat edilmiş” bir süreç olarak değerlendirilebileceği gibi, devletlerin milletleri meydana getirirken oluşturdıkları gelenekler de göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla Hobsbawm ilkçi ve özcü yaklaşımı görmezden gelmemiş, devletlerin birtakım geleneklerden faydalanarak milletleri inşa edebileceğini ifade etmiş, bir bakıma ilkçi-özcü yöntem ile millet inşası yöntemi arasında bir sentez meydana getirmiştir.

Bu kitapta sözü edilen iki yöntemden yararlanıldığı söylenebilir. Tanzimat devri devlet adamları, “milli” olarak ifade edilebilecek yeni bir *Osmanlı kimliği* meydana getirmek isterken eskide var olan geleneksel ahlâki değerleri, ilim anlayışını, tarih kurgusunu yeni bir biçim içinde gündeme getirmişlerdi. Ahlâkta, İslâm-Osmanlı ahlâkının kaynakları yeniden gündeme getirilip kamu okulları aracılığıyla kitleselleştirilirken, tarih ders kitaplarında Osmanlıların Kayıhan aşireti dolayısıyla Türk kökenine atıf yapılmış, dolayısıyla gelenek bir “öz” ve “ilk” biçiminde kullanılmıştır. Bu anlayış, kitap konusunu meydana getiren Türkçe çocuk gazetelerinde de etkili olmuş, gazetelere yansıyan ahlâk anlayışı büyük oranda geleneksel İslâm-Osmanlı ahlâk anlayışına dayanmış, bir bakıma bu anlayış, kamu okulları vasıtasıyla kitlesel bir düzeyde kolektif bir milli kimlik meydana getirmek için kullanılmıştır. İlim anlayışı da büyük oranda geleneksel kavramlarla sürdürülmüş, ilmin din ile uyumu vurgulanmıştır. Diğer taraftan yöneticilerle yönetenlerin anlaşabileceği daha sade bir dil olarak Türkçe, Anderson’ın ve Hobsbawm’ın işaret ettiği gibi, büyük oranda basın kanalıyla inşa edilmek istenmiş, tarih ve coğrafyada sınırlı bir biçimde de olsa, tüm unsurları kapsayan, ülkeye siyasal bağlılığı ifade eden yeni bir “vatan” tanımı gündeme getirilmiştir. Dolayısıyla bir yandan ilkçi-özcü bir yaklaşımla geleneksel unsurlar yeniden, bu defa milli bir kimlik olarak *Osmanlı kimliği* meydana getirmek için kullanılmıştır. Diğer yandan söz konusu kimlik, ortak bir Türkçe, tarih ve coğrafyada sağlanmak istenen ortak vatan anlayışı ile eğitim ve basın vasıtasıyla daha geniş kitleler

üzerinde “inşa” edilmek istenmiştir. Sonuç olarak söz konusu iki yöntemden kitap boyunca yararlanılmıştır.⁸

Türkçe çocuk gazetelerinde, *Osmanlı kimliği*ni ahlâk, ilim, dil, tarih ve coğrafya unsurlarıyla araştırmayı hedefleyen bu kitabın yanıt arayacağı başlıca sorular şöyle ifade edilebilir: 1) Türkçe çocuk gazeteleri hangi ihtiyaçla ortaya çıkmış, nasıl bir hedef saptamışlardır? 2) Türkçe çocuk gazetelerinin yayıncıları ve yazarları kimler olmuş, devletle ilişkileri ne düzeyde gerçekleşmiş, okurları kimler olmuş, imparatorluğun hangi şehirlerinde takip edilmişlerdir? 3) Türkçe çocuk gazeteleri kimlik tartışmalarına nasıl katılmış, *Osmanlı kimliği*nin unsurları olarak ifade edilen ahlâk, ilim, dil, tarih ve coğrafya anlayışını nasıl ifade etmişler, söz konusu temalar gelenek ve modernleşme arasında nasıl bir ilişki kurmuştur?

BİRİNCİL KAYNAKLAR

Kitapta kullanılan birincil kaynaklar üç kategoride toplanabilir. İlk kategoride, 1869-1908 tarihleri arasında kimi kısa kimi uzun süreli yayınlanmış 19 Türkçe çocuk gazetesi yer almaktadır.⁹ Söz konusu gazeteler yayımlandıkları tarihlere göre sırasıyla şöyledir: *Mümeyyiz* 1869, *Hazîne-yi Etfâl* 1873-74, *Sadâkat-Etfâl* 1875, *Âyîne* 1875-76, *Arkadaş* 1876, *Tercümân-ı Hakikat* 1880, *‘Âile* 1880, *Bâğçe* 1880-1881, *Mecmû‘a-yı Nevresîdegân* 1881, *Çocuklara Arkadaş* 1881, *Çocuklara Kırâ‘at* 1881, *Vâsita-yı Terakkî* 1882, *Etfâl* 1886, *Nümüne-yi Terakkî* 1887, *Debistân-ı Hired* 1887, *Çocuklara Ta‘lîm* 1887, *Çocuklara Mahsûs Gazete* 1896, *Çocuklara Rehber* 1897, *Çocuk Bâğçesi* 1905.

İlk Türkçe çocuk gazetesi *Mümeyyiz*, 1869’da İstanbul’da aynı adlı siyasi bir gazetenin eki olarak, Kırımlı bir eğitimci ve gazeteci olan Sıdkı Efendi tarafından 49 sayı yayınlanmıştır. İkinci gazete *Hazîne-yi Etfâl* İstanbul’da Ali Refik tarafından 1873 veya 1874’te yayınlanmış, bir sayısı tespit edilebilmiştir. Üçüncü gazete önce *Sadâkat* ve ardından *Etfâl* ismiyle İstanbul’da 1875’te Tahsin tarafından çıkarılmıştır. Dördüncü gazete *Âyîne*, Selanik’te

8 Söz konusu yöntemlerle birlikte “söylem analizi” yönteminden de yararlanılmıştır. Bu yöntemi kullanırken özellikle toplumsal-kültürel bağlamda söylemin kimlikle bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır. Söz konusu yöntem için bkz. James Paul Gee, *An Introduction to Discourse Analysis, Theory and Method*, Routledge, Londra ve New York, 2002.

9 Bu alanda yapılan çalışmalarda söz konusu Türkçe yayınlar, süreli yayın veya dergi biçiminde adlandırılrsa da bu kitapta, bu yayınlar genellikle kendilerini ifade etmek için kullandıkları biçimde “gazete” olarak ifade edilmiştir. Bu kitapta çalışılan Türkçe çocuk gazeteleri Cüneyd Okay’ın çalışmasında saptadığı gazeteler ile sınırlandırılmıştır. Bu çalışma için bkz. Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999.

gazetecilik yapan Mahmud ve Hamdi Beyler ile eğitimci Radovişli Mustafa Bey tarafından 41 sayı yayınlanmıştır. *Arkadaş*, İstanbul'da 1876'da, dönemin önde gelen çocuk yazarı ve yayıncılarından Mehmed Şemseddin tarafından 13 sayı, *Tercümân-ı Hakikat*, Ahmet Midhat Efendi tarafından İstanbul'da, 1879-1880 yıllarında 26 sayı, *Âile*, İstanbul'da 1880'de Şemseddin Sami tarafından üç sayı yayınlanmıştır. Sekizinci gazete *Bâğçe*, Nihal ve Avni Beyler tarafından İstanbul'da 1880-1881 yıllarında 41 sayı, *Mecmû'a-yı Nevresîdegân* İstanbul'da 1881'de, H. Tayfur, S. Asaf ve Y. Vasfi tarafından iki sayı, *Çocuklara Arkadaş*, İstanbul'da 1881'de yine Mehmed Şemseddin tarafından 13 sayı çıkarılmıştır. 11. gazete *Çocuklara Kırâ'at* İstanbul'da 1881'de Mehmed Ziya tarafından 18 sayı, *Vâsita-yı Terakkî* İstanbul'da 1882'de Fahri, İhsan ve İsmail tarafından iki sayı, *Etfâl* İstanbul'da 1886'da Doktor Memduh tarafından 22 sayı yayınlanmıştır. 14. gazete *Nümûne-yi Terakkî*, 1887'de aynı adlı okulun yayını olarak İstanbul'da Mehmed Nuri tarafından yedi sayı, *Debistân-ı Hired*, İstanbul'da 1887'de Giritli H. Tahsin tarafından bir sayı çıkarılmıştır. 16. gazete *Çocuklara Ta'lim* İstanbul'da 1887'de, daha önce adı geçen Mehmed Şemseddin tarafından dokuz sayı, *Çocuklara Rehber* Selanik'te 1897-1900 yılları arasında eğitimci Ahmed Midhat tarafından 166 sayı, *Çocuk Bâğçesi* Selanik'te 1905'te Necib Necati ve Ayn. Medhi tarafından 43 sayı yayınlanmış, burada, dönemin ünlü kalemleri Mehmed Emin (Yurdakul), Tevfik Fikret, Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Hüseyin Cahid (Yalçın) yazılar yazmıştır.¹⁰ 19. ve son gazete olan *Çocuklara Mahsus Gazete*, İstanbul'da 1896-1908 yılları arasında 626 sayı yayınlanmış, İbnü'l Hakıkı Tahir tarafından çıkarılmıştır. Görüldüğü gibi, 19 Türkçe çocuk gazetesinin 16 tanesi İstanbul'da, üç tanesi ise Selanik'te yayınlanmış, saptayabildiğimiz yayınların büyük bir çoğunluğunun yayıncıları ve yazarları bürokrat veya öğretmen olarak devlet memuriyetinde bulunmuştur. Burada kısaca adları, yayınlandıkları yıllar ile yayıncılarından söz edilen gazeteler, kitabın İkinci Bölümü'nde ayrıntılı bir biçimde tanıtılmaktadır.

Birincil kaynaklar arasında ikinci kategoride, 1869-1908 yılları arasında yayınlanmış ve Osmanlıcılık-İslâmcılık tartışmalarının gerçekleştiği Türkçe gazeteler bulunmaktadır. Söz konusu gazeteler, *Hürriyet*, *İbret*, *Terakkî* ve *Basîret* gazeteleridir. Bu gazetelerle birlikte ahlâk bağlamında değerlendirilen ve kadın tartışmalarında önemli bir yeri olan *Mürüvvet* gazetesi de kullanılmıştır. Gazetelerle birlikte Osmanlı Arşivi'nden de yararlanılmış,

10 Okay, *Eski Harfli*, s. 49-98.

Osmanlı iktidarının çocuk gazetelerinin ruhsat talepleri karşısında gösterdiği tepki, çocuk gazetelerinden istek ve beklentileri ifade edilmiştir.

Üçüncü kategoride, Tanzimat ve II. Abdülhamid döneminde sıbyan ve rüşdiyelerde okutulan ders kitaplarından da söz etmek gerekir. Söz konusu kitaplar, Türkçe çocuk gazetelerinin de kullandığı kaynaklar olmuş, gazeteler büyük oranda sıbyan ve rüşdiye müfredatını, dolayısıyla söz konusu kitapları takip etmişlerdir. İlk olarak Tanzimat döneminde Sadık Rifat Paşa'nın (1807-1857) kaleme aldığı *Risâle-yi Ahlâk* önemli bir kaynak olarak dikkati çeker. Sözü edilen kitap Tanzimat döneminde 1841'de sıbyan mektepleri için yazılmış, II. Abdülhamid döneminin ilk yıllarında da tekrar basılmış, kullanılmış, ahlâk konusunda okul müfredatına temel oluşturan kaynaklardan birisi olmuştur. Kitapta yararlanılan, II. Abdülhamid döneminde yazılmış ve ders kitabı olarak kullanılmış diğer ahlâk kitapları şöyledir: Rıfat Efendi, *Bergüzâr-ı Ahlâk* (1897-1898), Ali Rıza, *Kızlara Mahsûs 'İlm-i Ahlâk*, (1898-1899), Ali İrfan, *Rehber-i Ahlâk*, (1900-1901), Ali Nazıma, *Risâle-yi Ahlâk*, (1897-1898).

Tanzimat dönemi okul müfredatı için kitaplar hazırlayan ve aynı zamanda bu dönemin en önemli eğitimcilerinden biri olan Selim Sabit Efendi'nin yayınları da kitap konusu için önem taşımaktadır. Selim Sabit Efendi (1829-1911) kamu okullarında kullanılmak üzere şu kitapları hazırlamıştır: *Muhtasar Hesâb Risâlesi* (1874), *Muhtasar Sarf-ı 'Osmânî* (1873-1874), *Muhtasar Târih-i 'Osmânî* (1874-1875), *Muhtasar Coğrafya Risâlesi* (1876-1877). Yine Tanzimat döneminde ve II. Abdülhamid döneminde uzun süre tarih ders kitabı olarak kullanılan Ahmed Vefik Paşa (1823-1891) tarafından yazılan *Fezleke-yi Târih-i 'Osmânî* (1869) de burada kaydedilmelidir. Tanzimat ve II. Abdülhamid döneminde yazılıp kamu okullarında dil, tarih ve coğrafya derslerinde kullanılan ve kitapta yararlanılan diğer kitaplar ise şöyledir: Ahmed Cevdet Paşa, Fuad Paşa, *Kavâ'id-i 'Osmâniyye* (1875-1876), Süleyman Hüsnü Paşa, *'İlm-i Sarf-i Türki* (1876), Ali Cevad, *Fezleke-yi Fenn-i Coğrafya*, (1897-1898), Ahmed Cemal, *Coğrafya-yı 'Osmânî*, (1900). Süleyman Hüsnü Paşa, *Târih-i 'Âlem*, (1909-1910). Ali Cevad, *Muhtasar Târih-i 'Osmânî* (1896-1897).

KONUyla İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Çocukluk araştırmaları Batı'da, 1960'ta Philippe Ariès tarafından Fransızca yazılmış ve 1962'de İngilizceye çevrilmiş olan *Centuries of Childhood* adlı kitap ile başlamıştır. Ariès, büyük yankı uyandıran söz konusu çalışmada,

esas olarak Ortaçağ'da çocukluğun kendine özgü bir süreç olarak kavranmadığını, bu dönemde çocukluğun, çocukluk ile yetişkinlik arasında bir yerde görüldüğünü öne sürmüştü. Yazara göre, bu süreçte çocuklar yetişkinlerin doğal arkadaşları olarak kabul görmüş; ancak 15. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş ailenin küçülmesi ve çocukların merkeze alınmasıyla birlikte modern bir çocukluk algısı gelişmişti.¹¹ Ortaçağ boyunca çocukluk ile yetişkinlik arasında eğitim kanalıyla bir geçiş sağlanması gerektiği düşünülmemiştir, çocuklar belirli bir fizik güce eriştikten sonra yetişkinlerin dünyasına dâhil olmuştur. 15. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan çocukluğun insan yaşamının farklı bir evresi olduğu görüşü, 17. yüzyılda özellikle ahlâkçıların çabasıyla açığa çıkmıştır; bu dönemden itibaren aile ve okul çocukluğa özel bir önem vererek bir bakıma çocukluk keşfedilmiştir.¹²

1960'lardan günümüze Philippe Ariès çeşitli biçimlerde eleştirilse de, onun çalışması Batı'da ve süreç içinde dünyanın geri kalan yerlerinde çocukluk araştırmalarının öncüsü kabul edilir. Ariès'nin ortaya koyduğu sorunsallar üzerinden giden araştırmacıların temel tartışma konusu şöyle ifade edilebilir: Ortaçağ'da özel bir çocukluk anlayışı var mıydı? Eğer böyle bir anlayış yoksa ne zamandan beri toplumlar çocukluğu keşfetmiş, ona özel bir yer vermeye başlamıştır? Ariès'ye göre, yukarıda da söylendiği gibi, Batılı Ortaçağ toplumlarında çocukluk; ayrı bir biçimde kavranmamış, 15. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamış, nihayet bu sürecin sonunda modern çocukluk kavrayışına erişilmiştir. Ancak bu kitaba karşı Ortaçağ'da modern dönemden farklı da olsa, çocukluğun var olduğu biçiminde yaklaşımlar ortaya çıkmış, bu mesele çokça tartışılmıştır. Yine çocukluğun kendine özgü bir süreç olarak kavranışının Ariès'nin söylediği gibi 15. yüzyıldan itibaren değil; Ortaçağ'da daha eski yüzyıllarda da var olduğu tezi ortaya atılmıştır.¹³

11 Philippe Ariès, *Centuries of Childhood*, çev. Robert Baldick, Jonethan Cape Ltd., Londra, 1962, s. 395-396.

12 A.g.e., s. 397.

13 1960'lardan günümüze Philippe Ariès ile birlikte en dikkat çekici çalışmaları Edward Shorter ve Linda Pollock gerçekleştirdiler. Edward Shorter ve Linda Pullock, Ariès'nin tersine Ortaçağ'da çocukluk kavrayışının var olduğunu, ailelerin çocuklarının beslenmesine ve eğitime özel bir ilgi gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Pullock için bkz. Linda Pullock, *Forgotten Children, Parent-Child Relations From 1500-1900*, 6. baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 261-262. İslâm dünyasındaki çocukluk meselesine dair kaleme aldığı araştırmasında Avner Gıl'adi, Ariès'nin yaklaşımından farklı olarak, Ortaçağ İslâm toplumlarında çocukluk algısının olduğunu, yetişkin yaşamına katılmadan çocukların daha uzun süre "çocukluk"larını yaşadıklarını belirtmiştir. Avner Gıl'adi, *Children of Islam, Concepts of Childhood in Medieval Muslim Societies*, St. Martin's Press, New York, 1992, s. 116-119. Ayrıca söz konusu tartışmanın genel hatları için bkz. Colin Heywood, *Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi*, çev. Esin Hoşsucu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 7-40.

Osmanlı çocukluğuna dair 2013'te yayınlanmış, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*¹⁴ adlı kitabında Yahya Araz da yukarıdaki sorunsal bağlamında çalışmasını gerçekleştirmiştir. Araz, kitabını iki temel çerçeve üzerine kurmuştur. İlk olarak kitap, 16. yüzyıldan başlayıp 19. yüzyılın başına kadar uzanan Osmanlı tarihinin “klasik dönemi”nde, çocukluğun ve çocukların yetişkinlerden farklı bir biçimde var olduğunu söyleyerek, çocukların yaşamını konu edinmiş, bu yaşamın devamlılığı ve değişimleri üzerinde durmuştur. Araz’a göre, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti aile ve dolayısıyla çocuk yaşamına müdahale etmeye başlamış, söz konusu müdahale 19. yüzyılın başında kamu okullarının zorunlu hale getirilmesiyle arttırılmıştır. 19. yüzyıl öncesinde büyük oranda ailenin bir iç meselesi olarak görülen çocuk, esas itibarıyla 19. yüzyılda, nüfus kaygısıyla devletin ilgisini çekmeye başlamış; ancak bu dönemde de 16. yüzyıldan itibaren var olan çocuk kavrayışı, çocukların nasıl yetiştirilmesi gerektiği üzerine var olan fikirler devamlılığını sürdürmüştür. Araz, çalışmasının ikinci temel çerçevesi olarak çocukların tek bir yaklaşımla değerlendirilemeyeceğini, onların içinde bulundukları toplumsal-iktisadi koşullara göre ele alınması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵

Yahya Araz çalışmasının bu kitap açısından daha çok ilgi çeken kısmında, Osmanlı dünyasında 19. yüzyıldan önce çocukların nasıl yetiştirildiği, nasıl terbiye edildiğini incelemiştir. Buna göre, klasik dönemde çocuk, devletten çok ailenin bir iç meselesi olarak kabul edilir, bir çocuğun iyi yetiştirilmesi dinî bilgileri öğrenmesi ve buna bağlı olarak toplumsal davranışlarını biçimlendirmesiyle eşdeğer görülürdü. Aile ile birlikte özellikle kent merkezlerinde var olan mektepler de bir çocuğun yetişmesinde önemli alanlardan biri olarak değerlendirilirdi. Mekteplerde dinî eğitim esas ağırlığı meydana getirmiş, bir çocuğun Kur’an okumayı, namaz kılmayı ve peygamberlerin hayatını öğrenmesi en önem verilen konular olmuştur. Yahya Araz’a göre, 19. yüzyılda, Osmanlı dünyasında çocuklara ilgi, çıkarılan sayısız yayınlara artmış olmakla beraber, yukarıda sözü edilen anlayış ve bu anlayışın ifade edildiği klasik kaynakların etkisi gücünü korumuş ve çocuklar “önceki dönemlerin ahlâki değerleri etrafında” yetiştirilmiştir.¹⁶ Dolayısıyla aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde üzerinde durulacağı gibi, Osmanlı çocuk kimliği, Müslüman dinî değerler etrafında kurulmuş ve geleneğin devamı olmuştur.

¹⁴ Yahya Araz, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

¹⁵ A.g.e., s. 23-24.

¹⁶ A.g.e., s. 100-128 ve 177.

Osmanlı çocukluğuna sınırlı bir yer veren diğer bir araştırma Güven Gürkan Öztan tarafından *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası* adıyla yayınlanmıştır. Öztan, söz konusu kitabında daha geniş bir biçimde Cumhuriyet dönemini araştırmış, bu dönemde çocukluğun nasıl inşa edildiğini değerlendirmiştir. Kitabın bir bölümünde Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Osmanlı çocukluğunu genel hatlarıyla incelemiştir. Öztan, bu dönem iktidar ve basın tarafından orta sınıf ailelere mensup çocukların “ideal çocuk” biçiminde yetiştirilmek istendiğini ifade etmiş, şöyle demiştir: “siyasal otoriteye ve vatana bağlılık, toplumsal disiplin, itaatkârlık, dürüstlük, çalışkanlık gibi temalar süreklilik arz etmiştir.”¹⁷ Öztan’ın saptaması genel olarak doğru kabul edilebilir; ancak özel olarak Türkçe çocuk gazeteleri çok daha ayrıntılı bir incelemeye ihtiyaç duymaktadır. Bu kitapta yapılmak istenen de genel itibarıyla Osmanlı iktidarının eğitim vasıtasıyla biçimlendirmek istediği *Osmanlı kimliği*ni Türkçe çocuk gazeteleri üzerinden değerlendirmek, modern dönemde *Osmanlı kimliği*ni geleneklerin sürekliliği ve değişim bağlamında incelemek olacaktır. Bir başka ifadeyle bu kitapta, çocukluğun keşfi veya var oluşu gibi sorunsallar bir tarafa bırakılmış, Türkçe konuşan Müslüman, orta sınıfa mensup, kentli Osmanlı çocuklarının 19. yüzyıl Osmanlı dünyasında, Osmanlı iktidarı tarafından nasıl yetiştirildiği, nasıl bir kimlik ile biçimlendirildiği sorunları merkeze alınmıştır.

Doğrudan doğruya Türkçe çocuk yayıncılığı konusunda yayınlanan araştırmalara gelindiğinde bu konuda öncü isim Cüneyd Okay olmuştur. Cüneyd Okay, Türkçe çocuk yayıncılığıyla yakından ilgilenmiş, bu alanda bibliyografik çalışmalar yapmıştır. 1998 yılında *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900* ve ertesi yıl 1999’da *Eski Harfli Çocuk Dergileri* adlarıyla kitaplar yayınlamış ve özellikle 19. ve 20. yüzyılın ortasına kadar yayınlanan çocuklara yönelik süreli yayınların bir dökümünü gerçekleştirmiştir. İlk kitabında derinlemesine olmayan bir Batılılaşma perspektifi üzerinden Osmanlı çocukluk yaşamına yönelmiş, gündelik hayattan edebiyata Osmanlı çocukluğunun değişimini ele almıştır. Kitabın en önemli yanı, 19. yüzyılda çıkarılan Osmanlı süreli çocuk yayınlarının tarihi sıraya göre tanıtılmış olmasıdır. Cüneyd Okay’ın belirttiği gibi bu kitabın, “Osmanlı çocuk tarihine bir başlangıç/giriş yapmaktan başka bir iddiası yoktur.”¹⁸ Sonraki yıl yayınladığı ki-

¹⁷ Güven Gürkan Öztan, *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*, 2. baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 41.

¹⁸ Cüneyd Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1998, s. 13.

tabıysa tam anlamıyla bir bibliyografya olmuş, burada eski harfli çocuk dergileri bulundukları kütüphanelerle kısaca ifade edilmiştir. Cüneyd Okay bu kitabın, “bu konuda çalışmak isteyenlere yardımcı olmak amacı ile hazırlan-
dığını” ifade etmiştir.¹⁹ Cüneyd Okay her iki kitabında da çocukluk çalışmaları henüz kurulmakta olduğunu belirtmiş, daha çok çalışılması gerektiği üzerinde durmuştur. 2005 yılında yazmış olduğu bir makalede de genel olarak bu alandaki çalışmaları değerlendirip birtakım önerilerde bulunmuş, bu tarihte de çalışmaların yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Cüneyd Okay ayrıca daha önce İsmet Kür’ün bu alanda meydana getirdiği kitabı eleştirmiş, kitabın hatalarla dolu olduğunu belirtmiştir.²⁰

Gerçekten de saptandığı kadarıyla İsmet Kür, bu alandaki ilk çalışmayı ortaya koymuş, *Türkiye’de Süreli Çocuk Yayınları* adlı çalışma uzun bir araştırma süresinin sonunda 1991’de yayınlanmıştır.²¹ Yazar, bir “başvuru kitabı” hazırlamayı hedeflemiş, bu doğrultuda seçmecî bir biçimde, 1869-1908 arasında yayınlanmış 19 süreli çocuk yayınının 11’i üzerinde durmuştur. Çalışmada süreli yayınlar çoğunlukla ilk sayılarının çevriyazılarıyla verilmiş, ardından çok kısa bir biçimde yayınlar biçimsel özellikleri ve dil-ımla konusundaki tavırlarıyla değerlendirilmiştir. Her ne kadar Kür, süreli çocuk yayınlarının toplumsal-siyasal değerinin yüksek olduğunu söylemişse de, toplumbilimsel bir değerlendirmeye girmemiş; ancak bu sahadaki ilk çalışmalardan olması ve yayınları eksik de olsa tanıtmasıyla bir değer kazanmıştır. Kısaca, Cüneyd Okay kitapta ele alınan zaman diliminde yayınlanmış süreli yayınların bibliyografyasını yaparak temel bir iş gerçekleştirmiş, İsmet Kür ise bu alanın ilk tanıtıcılarından olmuştur.

Türkçe çocuk gazeteleriyle ilgili gerçekleştirilen lisansüstü tezlerin tamamı yüksek lisans seviyesindedir. Bu tezlerle beraber, konuyla ilgili septanan ilk akademik çalışma bir mezuniyet tezi olmuş, İstanbul Üniversitesi’nde 1977’de gerçekleştirilmiştir. Fehmi Erdoğan, mezuniyet tezi olarak *Etfâl* gazetesini konu edinmiş, bu gazetenin tamamını, 22 sayıyı, Latin alfabesine çevirmiştir. Tezinin Giriş kısmında Türkçe çocuk yayıncılığıyla ilgili herhangi bir araştırma yapmadığını ifade etmiş; ancak söz konusu gazetenin yayınlanmasıyla beraber Cumhuriyet devri öncesinde de çocuklara yönelik yayıncılığın yapıldığının görüldüğünü belirtmiştir. Aynı zamanda Erdoğan, dönemi

¹⁹ Okay, *Eski Harfli*, s. 12.

²⁰ Cüneyd Okay, “Türkiye’de Çocuk Tarihi: Tespitler, Öneriler”, *Kebikeç*, s. 19 (2005): 121-127.

²¹ İsmet Kür, bu konudaki çalışmalarına kendisinin ifadesiyle 1966 yılında başlamıştır. İsmet Kür, *Türkiye’de Süreli Çocuk Yayınları*, AKDITYK, Ankara, 1991, s. 1.

içinde en büyük eksik olarak çocuk yayıncılığıyla ilgili bir bibliyografyanın olmamasını vurgulamıştır.²²

İkinci olarak aynı üniversitede 1981 yılında yine bir mezuniyet tezi, Kirman Gültürk tarafından, “Çocuklara Mahsûs Gazete’nin 1-50. Sayıları’nın (I. Cildinin) Sistematik Tedkiki ve Umûmi İndeksi” adıyla yapılmıştır. Gültürk burada, söz konusu yayının 1-50 sayılarının içindekiler bölümünü hazırlamış, bu 50 sayıyı yazar adlarına, konulara göre ayrı ayrı tasnif etmiştir.²³

Üçüncü tez, Mehmet Azim tarafından, “Çocuk Bahçesi Dergilerinin İncelenmesi” adıyla 2000 yılında Fatih Üniversitesi’nde yazılmıştır. Azim burada, 1905 ve 1914’te yayınlanan *Çocuk Bahçesi* gazetelerini edebi bağlamda incelemiştir. Yazar, Selanik’te 1905’te yayınlanmış ilk gazetede yer alan şiirlerin özelliklerini saptamış, gazete yazarlarını tanıtmış, dil tartışmaları üzerinde durmuş ve tüm sayıların fihristini çıkarmıştır.²⁴

Dördüncü tez, Ahmet Balcı tarafından “Çocuklara Rehber Dergisi’nin Çocuk Eğitime Katkısı Açısından İncelenmesi” adıyla hazırlanmıştır.²⁵ Ahmet Balcı doğrudan doğruya *Çocuklara Rehber* gazetesini değerlendirmekten çok, tanıtıcı ve betimleyici bir üslupla yüksek lisans tezini kaleme almıştır. Balcı, *Çocuklara Rehber* gazetesini kamu eğitime yardımcı bir yayın biçiminde okumuştur. Yazara göre, söz konusu gazete, temel olarak Türkçenin iyi bir biçimde öğretilmesini hedeflemiş, bununla beraber çocuklara iyi ahlâkın ilkeleri ile temel bilgiler de kazandırmak istemiştir. Kısaca, Balcı’nın tezi söz konusu gazeteyi tarihsel süreci içinde değerlendirmekten ziyade biçimsel ve olgusal bir tanıtım seviyesinde kalmıştır.

Beşinci tez, Şeyma Yaşar tarafından “İlk Türkçe Çocuk Dergilerinden Mümeyyiz” adıyla yazılmıştır. Üç bölümden meydana gelen tezin birinci ve ikinci bölümlerinde yazar, söz konusu gazeteyi çocuk edebiyatı bağlamında konumlandırıp hakkında betimleyici bilgiler vermiş, üçüncü ve son bölümdeyse *Mümeyyiz*’in ulaşamayan altı sayısı dışında 44 sayısının tamamı çevriyazı biçiminde kaydedilmiştir.²⁶

22 Fehmi Erdoğan, “Etfâl (Mecmûası)”, mezuniyet tezi, İstanbul Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1977, s. I-III.

23 Kirman Gültürk, “Çocuklara Mahsûs Gazete’nin 1-50. Sayıları’nın (I. Cildinin) Sistematik Tedkiki ve Umûmi İndeksi”, mezuniyet tezi, İstanbul Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1981.

24 Mehmet Azim, “Çocuk Bahçesi Dergilerinin İncelenmesi”, yüksek lisans tezi, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000. Tezin bir özeti için bkz. Mehmet Azim, “Çocuk Bahçesi Dergileri”, *Müteferrika*, sayı 19, Yaz 2001, s. 143-189.

25 Ahmet Balcı, “Çocuklara Rehber Dergisi’nin Çocuk Eğitime Katkısı Açısından İncelenmesi”, yüksek lisans tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, 2002.

26 Şeyma Yaşar, “İlk Türkçe Çocuk Dergilerinden Mümeyyiz”, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2001.

Altıncı tez Mehmet İnanç Özekmekçi tarafından hazırlanan “The Formation of Children in the Late Ottoman Empire: An Analysis through the Periodicals for Children (1869-1914)” adıyla hazırlanmıştır. Özekmekçi, süreli çocuk yayınları üzerinden çocukların siyasal ve ekonomik biçimlendirilmesini sorun edinmiş; ancak derinlikli bir tez ortaya koymakta başarılı olamamıştır. Oldukça uzun bir dönem (1869-1914) çalışan Mehmet İnanç Özekmekçi, yeterli birincil ve ikincil kaynak kullanmadan yüzeysel bir tez kaleme almıştır.²⁷

Türkçe çocuk gazeteleriyle ilgili son olarak sözü edilecek çalışma, 2006 yılında, Belkıs Ulusoy Nalcioğlu tarafından *MümeYYiz, İlk Türkçe Çocuk Gazetesi (1869-1870)* adıyla yayınlanmıştır. Nalcioğlu söz konusu kitabında, 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında basın ve eğitim alanında görülen değişiklikleri kısa bir biçimde ifade etmiş, ardından *MümeYYiz*’i içerik ve biçim açısından incelemiştir. Yazar, sonuç olarak *MümeYYiz*’in yayın politikasını, “çağdaş, açık fikirli, güzel ahlaklı, vatan ve millet sevgisiyle yoğrulmuş, gelenek ve göreneklerine milli kültürüne sahip çıkacak” çocuklar yetiştirmek biçiminde ifade etmiştir.²⁸

Doğrudan doğruya süreli çocuk yayınlarını konu almasa da Bekir Onur’un 2005’te yayınladığı *Türkiye’de Çocukluğun Tarihi* adlı çalışma da konuyla ilgili araştırmalar arasında dikkat çekmektedir. Bekir Onur, bu çalışmasında 400 kadar anı ve yaşam öyküsünü kategorik bir biçimde işlemiş, 1840-2004 yılları arasında bir bakıma Türkiye’de çocukluğun panoramasını çizmiştir. Kitap gündelik yaşamdan, oyun kültürüne kadar anıları toparlarken özellikle eğitim-öğretim kısmında yer verilen anılarla dikkat çekmiş, ilgilenilen dönemi çocukluk anılarıyla canlandırmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, çocukluk anılarını kategorilere ayırarak toplamıştır.²⁹

²⁷ Yayınların siyasal tavrını inceleyen yazar, bu tavırları dört bölüme ayırırken bu tezi ilgilendiren tarihsel süreci Abdülaziz dönemiyle II. Abdülhamid dönemi olarak belirtmiş ve bu iki dönemi kesin bir biçimde ikiye ayırmış, birinci dönemi Osmanlı bir biçimde değerlendirirken ikinci dönemiyse İslâmcı olarak nitelendirmiştir. İlk dönemi salt bir Osmanlılık ile inceleyen Özekmekçi, bu konuda süreli yayınları yeterince değerlendirmemiş, sağlam temellerden yoksun yargılara ulaşarak Osmanlılık içindeki çelişkilerin farkına varamamıştır. II. Abdülhamid dönemi süreli çocuk yayınlarını da yine aynı biçimde ve birkaç alıntıyla İslâmcı olarak değerlendirmiştir. Özekmekçi, yüksek lisans tezinde altını dolduramayacağı çok uzun bir dönem seçmiş, tüm süreli yayınları ele almak isterken ancak birkaçı üzerinde durmuştur. Bu durumdaysa kuramsal yaklaşımını meşrulaştıracak seçilmiş alıntıları kullanmış, dolayısıyla çelişkileri görmeksizin-tartışmaksızın önemli sayılabilecek bir “tez” ortaya koyamamıştır. Mehmet İnanç Özekmekçi, “The Formation of Children in the Late Ottoman Empire: An Analysis through the Periodicals for Children (1869-1914)”, yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2005, s. 23.

²⁸ Belkıs Ulusoy Nalcioğlu, *MümeYYiz, İlk Türkçe Çocuk Gazetesi (1869-1870)*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 70.

²⁹ Bekir Onur, *Türkiye’de Çocukluğun Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

Sonuç olarak Türkçe çocuk gazeteleri üzerine yapılan araştırmalar iki kategori içinde toplanabilir: 1) Cüneyd Okay, İsmet Kür ile mezuniyet ve yüksek lisans seviyesinde gerçekleştirilen araştırmalarda Türkçe çocuk gazeteleri, büyük oranda tanıtıcı ve bilgilendirici bir üslupla incelenmiştir. 2) Türkçe çocuk gazeteleri üzerinde yapılan çalışmaların diğer bir büyük bölümü konuyu, çocuk edebiyatı çerçevesinde, gazetelerin daha çok dil ve imla özellikleri üzerinde durarak değerlendirmiştir. Bu kitaptaysa, söz konusu çalışmalardan farklı olarak, Osmanlı iktidarının eğitim politikalarına dayanan Türkçe çocuk gazeteleri, kimlik bağlamında değerlendirilmekte, *Osmanlı kimliği*ni meydana getiren unsurlar olarak ahlâk, ilim, dil, tarih ve coğrafya üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulmaktadır.

KİTABIN BÖLÜMLERİ

Giriş'in ardından gelen kitabın Birinci Bölümü'nde tarihsel arka planı sağlayacak Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Siyaset ve Kimlik sorunu ele alınmaktadır. Bu bölümde siyaset ve kimlik arasındaki ilişkiler söz konusu dönemde incelenmektedir. Tanzimat döneminde Osmanlı politikalar ile kimlik arasındaki ilişki, II. Abdülhamid döneminde İslâmcılık politikası ile kimlik arasındaki ilişki süreklilik ve değişim bağlamında değerlendirilmektedir. Bu bölüm beş alt bölüme ayrılmaktadır. İlk alt bölümde, Osmanlılık ve *Osmanlı kimliği* üzerinde durulmakta, tarihçilerin Osmanlı siyaseti tanımları, Osmanlıcılığın ortaya çıkış nedenleri incelenmektedir. Görülmektedir ki Osmanlı siyaseti, imparatorluğun parçalanma tehlikesine karşı, Tanzimat ile birlikte açık bir biçimde ortaya konmuş, esas olarak, tek bir padişaha itaat, ortak ve eşit hukuk sistemi, ortak askerlik ve eğitim gibi ıslahat çabalarıyla ortak vatan anlayışı etrafında tüm Osmanlıları bir *Osmanlı kimliği* doğrultusunda birleştirmek istemiştir. İkinci alt bölümde Tanzimat Dönemi'nde Osmanlıcılığın nasıl anlaşıldığı dönemin devlet adamlarının söylemleriyle değerlendirilmekte, üçüncü alt bölümde II. Abdülhamid rejiminde yaşanan Osmanlılık-İslâmcılık tartışması ele alınmaktadır. II. Abdülhamid rejimi de Osmanlı siyaseti genel hatlarıyla sürdürmekle birlikte, Müslümanları daha sıkı bir biçimde birbirine ve imparatorluğa bağlamak istemiş, bu doğrultuda İslâmcı politikalara yönelmiştir. Dördüncü alt bölümde 19. yüzyılın ilk yarısından başlayıp 20. yüzyılın ilk yıllarında da takip edilebilen Türkçe basında Osmanlılık-İslâmcılık-Türkçülük tartışmaları değerlendirilmekte, söz konusu siyasal önerilerin unsurları ve bu tartışmaların *Osmanlı kimliği* üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Bu Birinci Bölüm'de son olarak Tanzimat döneminde

gerçekleşen Osmanlı ıslahatları yine kimlik politikaları bağlamında incelenmektedir.

Kitabın İkinci Bölümü’nde çalışmanın ana malzemesini meydana getiren Türkçe çocuk gazeteleri genel hatlarıyla tanıtılmakta, yayıncıları, yazarları, ele aldıkları temalar değerlendirilmektedir. Bu bölümde gazetelerin genel politikaları, hedefleri, yöneldikleri kitle de belirtilmektedir. Gazeteler yayıncıları ve yazarları ile birlikte düşünüldüklerinde temel olarak kentli, Müslüman, erkek, rüşdiye öğrencilerini hedef kitlesi olarak tanımlamışlardır. Bu bölümde son olarak çocuk gazetelerinin yayıncıları ve yazarları üzerinde durulmuş, Osmanlı iktidarının çocuk gazetelerinden istek ve beklentileri söz konusu edilmiş, iktidar ile gazeteler arasındaki çatışma ve uyum değerlendirilmiştir.

Üçüncü Bölüm “Türkçe Çocuk Gazetelerinde Ahlâk” başlığını taşımaktadır. Bu bölümden itibaren Türkçe çocuk gazeteleri tematik olarak değerlendirilmekte, ilk olarak söz konusu gazetelerin en çok ve en sık vurguladıkları ahlâk meselesi ele alınmakta, böylece *Osmanlı kimliğinin* en önemli unsuru tartışılmaktadır. Bu bölüm dört alt bölüme ayrılmıştır. İlk olarak Türkçe çocuk gazetelerini besleyen İslâm-Osmanlı Ahlâk Geleneği unsurlarıyla birlikte incelenmektedir. Ardından özellikle Sadık Rifat Paşa’nın sıbyan okulları için yazdığı ve kitapta incelenen tüm dönem boyunca referans kitabı olarak değerlendirilen *Risâle-yi Ahlâk* kitabıyla birlikte Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Osmanlı Kamu Okullarında Ahlâk Eğitimi araştırılmakta, İslâm-Osmanlı geleneği ile kamu okulları arasında ahlâk metinleri bakımından kurulan ilişki ele alınmaktadır. Üçüncü alt bölümden itibaren gazetelerdeki ahlâk metinleri tüm unsurlarıyla birlikte tasnif edilerek değerlendirilmiş, dördüncü alt bölümdeyse kız çocukları için gerçekleştirilen ahlâk önerileri farklı bir alt başlıkta ele alınmıştır. Sonuç olarak bu bölümde, geleneksel İslâm-Osmanlı ahlâk anlayışı ile modern vatandaşlık ilişkilerine dayanan ahlâk anlayışı arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir.

Dördüncü Bölüm’de ilim konusu işlenmekte, bu tema ahlâktan sonra Türkçe çocuk gazetelerinde en geniş yeri kaplamaktadır. Dolayısıyla ilim *Osmanlı kimliğinin* ahlâktan sonra ikinci en önemli unsurunu meydana getirmiştir. Bu bölüm iki alt bölüme ayrılmış, ilk bölümde İslâm-Osmanlı İlim Geleneği, 19. yüzyıldaki gelişmelerle birlikte değerlendirilmiştir. Osmanlılar ilim dendiğinde tüm bilme süreçlerini manevi ve maddi yönleriyle birlikte ele almış, 19. yüzyıldaysa modern bilimsel gelişmeleri takip etmeye çalışmışlardır. İkinci alt bölümde çocuk gazetelerine yansıyan ilim tanımı, ilimde geri kalma-

nın nedenleri, matematik derslerine yardımcı yayınlar, çocuk gazetelerinin üzerinde sıkça durduğu çocuk sağlığı, hıfz-ı sıhhat başlığıyla tartışılmıştır. Bu bölümde geleneksel ilim anlayışı ile modern ilim anlayışı arasında bir çatışma olup olmadığı, Osmanlı çocuk gazetesi yazarları arasında din ile ilim arasında bir mesafenin konulup konulmadığı da tartışılmıştır.

Beşinci Bölüm Türkçe konusuna ayrılmıştır. Bu bölüm iki alt başlık halinde incelenmiş, ilkinde dönemin dil tartışmaları ve Türkçenin sadeleştirilmesine yönelik öneriler üzerinde durulmuştur. Ardından gelen ikinci alt bölümde çocuk gazetelerinin Türkçeye yaklaşımı konu edilmiştir. Söz konusu gazeteler, hitap ettikleri kitleyi de göz önünde bulundurarak sade bir dil kullanmıştır. Bununla birlikte Türkçenin, en yaygın dil olması dolayısıyla tüm Osmanlılar tarafından kullanılması ve ortaklaştırılması gereken bir dil olduğu düşüncesinin gazetelere nasıl yansıdığı ele alınmıştır. Gazetelerde Türkçenin tüm Osmanlıları birleştirecek önemli bir unsur biçiminde görülüp görülmediği ve dolayısıyla *Osmanlı kimliğinin* ortak dili haline getirilmek istenip istenmediği sorunsalı üzerinde durulmuştur.

Altıncı Bölüm’de gazetelerde yer alan tarih ve coğrafya ile ilgili temalar kesişme noktaları olduğundan ve diğer temalarla karşılaştırıldığında gazetelerde oldukça sınırlı bir yer kapladıklarından bir arada değerlendirilmiştir. Gazetelerde tarih ve coğrafya ile ilgili, vatan, millet ve memleket gibi terimler açıklanırken coğrafyaya dayalı, ülkeye siyasal bağlarla bağlı vatandaşlık öne çıkarılmış mı, dolayısıyla modern ve tüm unsurları kapsayıcı milli bir vatan anlayışı ifade edilmiş midir? sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Ancak özellikle somut tarih anlatısında Osmanlıların Türk kökeni ifade edilmiş midir? Fetih ve gaza unsurlarına vurgu yapılmış mıdır? Dolayısıyla Osmanlı Tarihi anlatısında Türk ve İslamî öğeler öne çıkarılmış mıdır? Bu bölüm çerçevesinde bu sorulara yer verilmiş ve yanıtları tartışılmıştır.

Sonuç Bölümü’nde ise kitapta değerlendirilen temalar üzerinde kısaca durulmuş, kitapta yer alan ana sorular yanıtlanmış, *Osmanlı kimliğinin* ana unsurları ifade edilmiş, böylece kitabın konuya yaklaşımı ve önerisi belirtilmiştir.